

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№33
(19372)

2020 чылдың
март 31
вторник

Хүннүн үнери — 05:34
Ажары — 18:19
Хүн дурту — 12:45

Садар өртээ хостуг 12+

Коронавирус дугайында чүнү билир бис?

МОСКВА

Март 30-де, 1014 киж и аараан, олар-
ның 28-зиниң кадының байдалы эки-
жээн, 6 киж чок болган. Аарыг кижилер
санында сураглыг ыраажы Лев Лещенко
база бар, ол төрүттүнген хүн чорааш, хөй
артистер-биле ужуражып, куспакташканы
илерээн.

Март 30-де, кол чылдагаан чок хоо-
райга көстүрү шупту улуска хоруглуг.
Таваржы берген кижилер, ара-аразынга
1,5 метр ырак турар болза эки. 65 хардан
өрү назылыглар болгаш 18 хар четпээн
хоочулуг аарыглыг кижилер апрель 14-
ке чедир, бажыңнарындан үнмөс ужу-
луг. Аъш-чем болбаазырадып, садар
бүдүрүлгөлөр чүгле курьерлер таварыш-
тыр үндүр дажыыр кылдыр ажылдап ту-
рар. Ажыл чок арткан кижилерге, айда 19
муң 500 рубль төлээри база көрдүнгөн.

БУРЯТИЯ

Март 30-де, 13 аарыг кижиниң ана-
лизи бадыткаттыг. Бурятияның Ча-
зааның даргазы Алексей Цыденов боду
база ханын хынадып алган, коронави-
рус тывылбаан. А ук аарыгны республи-
каже кирип эккелген деп каразаттырып
турар «Титан» садыгның ээзи, бизнесмен

ДЕЛЕГЕЙДЕ

Нью-Йорк хоорайда коронавирусту
неперетпес дээш, карантин чарлаарга,
туалет саазыны биле хол аштаар суг-
лар төнгөн соонда, хенертен хоргаа-
далда турар ээзи чок ыттар болгаш
дииспейлер читкен. Чурттакчы чон
оларны бажыңнарынче дораан үлежип
аппарган. «Боттарывыс кайгап тур

КЫЗЫЛ

Март 30-ге чедир коронавирустан
аарыг улус илереттинмээн. Каразыттыр-
ган кижилер 52. Оларның 21 хынаткаш,
чыдар хонуу төнерге, үндүр бижидипкен.
Негелде езугаар, 31 киж ам-даа 14 хонук
иштинде эмнедип артпышаан. 891 киж
анализти дужааган, чаңгыс-даа аарыг
кижи илереvээн. Кожууннарда байдал
өскөрлишкен чок. Республикада 2217
хыналда кылыр «тест системалары» бар.
Карантин үезинде аарыг берзе кайнаар
долгаарыл?

Коронавирустун хайы-биле, ажылын тур-
гускан биче бүдүрүлгөлөр болгаш хууда
сайгарлыкчылар когараар болза, күрүне
юридиктиг чылдагаан дээш шаптараазын
тургуспайн, керээлерин эде көөр.

Аарыгны кирип эккелген дашты-
кы самолеттарның рейстерин сайтыда
айыткаш, эрткен айда чурттан даш-
каар дыштанып чораан кижилерни,
авиабиледин дүүштүрүп, хынап алырын
сүмелээн. Аарыксап турар болза, дарый
эмчиже долгаар.

Москвада ажылдар турар, түр када
чурттаар кирип бижидилгелиг кижилерни
(«mos.ru») сайтыга регистрация эрт-
кеш, чөлпээрел кылдыртып алгаш, хоорай
иштинге чоруп болурун айыткан. Ындыг
бижик (QR кодтуг саазын) чокта полиция
хынааш, кеземче херээн оттуруп болур.

Вадим Бредний 120 муң маскарны
бодунуң акшазы-биле саткаш, чон мур-
нунга буруузу билинген. Улан-Удэде
413 ажыг чурттакчы чон бар. Эмнелгеде
60 аарыг киж чыдар. Эмнедип турган
даштыкы чурттарның хамаатылары сегий
бергеш, үндүр бижиттиргеннер.

бис, бистерден ыт, диис алыр киж-
илер саны хенертен 70% өскөн» деп,
дириг амытаннар камгалаар «Best
Friends» ниитилелдин удуртукчузу жур-
налистерге чугаалап турар. «Ынчалза-
даа карантин доостурга, катап ажыл-
дай бергеш, дедир эгидип эгелээр
болза, база бир элден».

Дүрген дуза чедирер эмчилер — 103;
Хоорайның дугаары 1 поликлиника-
зы — 2-18-63;
«Восток» микрорайонда поликлиника
— 3-73-73;
Уруглар поликлиниказы — 6-14-14
Аъш-чем өртөөн көвүдөдип турар
фактылар бар болза, +7 923 014 7002
деп телефонче долгаар. Хоорайда 937
садыглар, 54 аптекалар, 182 чөмненир
черлер бар. Чоннуң кириген хомудалдары
бар болза, ону хынаары-биле доктааткан.

Коронавирус инфекциязы каразыттынып келзе:

1. Бажыңнардан үнмөңөр! Бир эвес
кадыңар байдалы улам дорайтап кел-
зе, дораан-на эмчи дузазын кыйгырыңар.
2. Кадык кижилер-биле, ылаңгыя на-
зылап кыраан болгаш хоочурап аарып
чоруур улус-биле чоок кылдыр харылзаа
тударын шеглеңер.
3. Чөдүрүп азы аспырып турган үе-
де чаңгыс катап ажыглаар салфетка-

ларны база думчук аржыылдарын
ажыглаңар.

4. Чүгле боттарыңарга хамааржыр
арыг-шеверлениринге болгаш чөмнени-
ринге ажыглаар херекселдерлиг болуңар.

5. Чурттап турар оран-саваңнары
дезинфекция кылыр херекселдерни
ажыглап тургаш, аштап-арыгланар,
удаа-дараа агаарладырын утпаңар.

ЧАЗАК БАШТЫҢЫ ШОЛБАН КАРА-ООЛ ТЫВАЖЕ ААРЫГ КИРИП ШЫДАВАС КЫЛДЫР ХЕМЧЕГЛЕРНИ АЛГАН.

Кожа-хелбээ регионнар би-
рээ-ийилеп тургаш, аарыг-
га таварышкан. Ам коронавирус
өөскүдүкчүлери билдине бергенде
(даштыкыже чораан улус таварыш-
тыр кирип кээри) харысалга киж
бүрүзүнде, хууда бодун алдына-

рында, эмчилерниң сүмезин сагы-
рында. Күрүне бодунуң шыдаар
шаа-биле айыылдыг байдалды
холга тударын кызыткан. Ону чүгле
бис боттарывыс үрөп, азы улай
чурумну тудуп, аарыгны Тываже
киирбезин кызар ужуруг бис.

Төрөл болгаш чоок улузуңарны
коронавирустуг аарыгдан камгалаңар.

**Араңар бир метрден
ырак турзун**

Чоок харылзаага вирус белең дамчыыр.

Бичии кылдыныглар
улуг дээштиг болур

Finnish Institute for
health and welfare
www.thl.fi

КОРОНАВИРУСКА УДУР КЫЛЫР УЖУРЛУГ ЧЕДИ БАЗЫМНАР

1. Чугула херек чокта хөй-ниити черлеринче баарын шеглеңер, ол дээр-
ге: садыг төптөри, чон чыылган оюн-тоглаалыг, спортчу маргылдаалар
болган черлер.
2. Хөй чон чыылган черлерге чаңгыс катап ажыглаар аас-думчуктуң
эмчи маскарларын кедиңер, ол маскарларны 2-3 шак болгаш-ла солугурун
утпаңар.
3. Чөдүл-какылыг, азырып-бышкырган, грипп дегген байдалдыг киж-
илер-биле араңар дыка чоок кылдыр чугаалажып, харылзашпаңар.
4. Дашкаартан кирип келгеш, холдарыңарны саваңнап тургаш чунуңар,
кудумчуга чорааш, танывас-билбес кижилер-биле чугаа кылбаңар.
5. Ажыглап турарыңар телефонуңарны, оргтехникаңарны арты-мур-
нундан дезинфекция херекселдери-биле аштаңар.
6. Таныжар-билчир улустарыңарга ужуражып келгеш, аргалыг болза,
хол тутчуп мендилежирин, куспактанчырын кызыгаарлаңар.
7. Арыгланым-чунганда чүгле бодуңарның чоттуңар аржыылдарыңарны,
диш чуур щеткаларыңарны ажыглаңар.

shyn.ru

КОРОНАВИРУС ДУГАЙЫНДА МЕГЕ МЕДЭЭ ДЭЭШ ТУТТУРГАН

Бистиң республикага херээжен кижилерге, Кемерово хоорайның күрүне университетинин бирги курузунун студентизи оол Сүт-Хөл кожуунга коронавирустан арааш чок болган деп, меге медээни тарадып, чон аразынга шуугаазынны оттурган турган.

Республика Тыва. коронавируска инфекция COVID-19

Шагдаа ажилдакчыларының оперативтиг хемчеглеринин түннелинде, шын эвес медээ тараткан тус черниң херээжен чурттакчызын илереткен. Туттурган херээжен кижиге хамаарыштыр РФ-тиң административтиг корум-чурум үрээшкенин дугайында 13. 15 чүүлүнүн 9-ку кезээн езугаар («Хостуг массалыг информацияны буруу (шын эвес) ажыглааны дээш») протоколду тургускан – деп, РФ-тиң ИХЯ-зының парламентка албаны дыңнаткан. Бодунуң кылган үүлгедии дээш херээжен кижилер буруузу билген, херектин материалдарын Кызыл хоорайның судунче чоруткан.

Ол ышкыш социал четкилерде тарай берген, карантин үзүнде бажыңдан дашкаар кудумчуда кылашпа чоруур өөреникчилерни дежурный шагдаалар тудуп алып болза, адаиэин торгаар дээн уткалыг меге медээлер барымдаа чок дээрзин, Тываның полициясы дыңнаткан.

Социал четкилерге мындыг хевирлиг меге медээлер таратканы дээш, административтиг корум-чурум үрээш эдин хавырып, азы ол чокка хамаатыларга – 30-ден 100 муң чедир рубльге, юридиктиг кижилерге – 200 муңдан 500 муң рубль чедир административтиг торгаалга онаар дээрзин сагындырган.

Бистиң корр.

Хүндүлүг чаңгыс чер-чурттугларывыс! Кижилер бүрүзүн хөлзеткен бир ай-тырыг-биле кыйгырыгны кылып тур мен.

Бөгүн коронавирус халдавырының чаа хевири бүгү делегейде нарын байдалды болдурган. Бистерышкыш эвээш чоннарда ол дыка айылдыг.

А үш хардан чеди харга чедир уругларга акша төлевири бир ай бурунгаар, бо чылдың июнда төлөп эгелээр.

Бистиң республикада корона-вирус аары демдеглеттинмээн база катап бадыткап тур мен. Январь 27-ден бо хүнге чедир, халдавырлыг аарыг бар чурттардан келген 27 кижини респираторлуг аарыглыг дээш эмнелгеге чыттырган. Ийи катап хыналда тестилерни кылган соонда, оларның 12-зин эмнелгеден үндүр бижээн. Бо хүнде халдавырлыг аарыглар эмнелгезинде 15 кижиле хынадып чыдар. 7 кижини бо хонуктарда үндүр бижири. Бо кижилерниң коронавирус аарыгына анализи анаа деп түннелдерни берген.

Аарыг тыптып, непереп эгелээн соонда, бо чылдың январь төнчүзүндөн бээр, республика девискээринге коронавирустан камгаланыр хемчеглерни ап эгелээн бис. Чүге дизе бистиң чаңгыс чер-чурттугларывыс «Лунсин» комбинатында Кыдат Улус Республикаының хамаатылары-биле кады эгин кожа ажилдап турарлар. Кыдат ажилдакчыларның көвей кезии бодунуң чуртунда шөлээде. Комбинаттын удуртулгасы чаңгыс шиитпирин үндүрдүвүс, ол дээш четтирдивис. Кыдат-биле кызыгаарны албан ёзуу-биле хагган соонда, ону чедип алган бис.

Март 30-ден апрель 5-ке чедир шалың төлевири хевээр арттырган, ажилдагас неделяны чарлаан.

Айылдыг халдавыр бистиң республикага чоокшулап келген. Хакас Республикада, Красноярск крайда, Новосибирскиде, Бурятияда аарыг кижилер илереттинген. Ол ышкыш кожавыс Моолда база. Ол регионнарда бистиң ажы-төлүвүс өөренип, чаңгыс чер-чурттугларывыс ажилдап турар болгай. Олар ам төрзүн черинче эеп чанып эгелээннер.

Ынчангаш республиканың оперативтиг штавы Тываже кирер черлерде контроль-хыналда хемчеглерин күштелдирген. Ийи кол автооруктарда – Шивилиг биле Акта санитар постуларын тургускан. Кээп турар кижилерниң ээдинин изиин тускай херексел-биле хынап турар. Кызыл хоорайның аэропортунда республикага ужуп кээп турар кижилерниң санитарлыг хыналдазын чорудуп турар.

Бөгүн бир эвес халдавырлыг инфекция кирип кээр чүве болза, чаа терапия корпусунда бедик технологиялыг медицина төвүнүн баазасында ИВЛ аппараттары-биле дериттинген реанимация өрээлдерин берге байдалдыг кижилерни эмнээринге белеткээн. Ол ажилдар ам-даа уламчылаар.

Март 25-те Россияның Президентизи Владимир Владимирович Путин нарын бо үеде ажы-төлдүг өг-бүлелерни, биче болгаш ортумак бизнести деткиринин дугайында, коронавирус-биле демисежиринин туруп көрбээн хемчеглери-биле россияжилерге кыйгырыгны кылган.

Шупту социал пособиелер база чиигелдерни кабинеттер кезишкени, кижилер-биле чугаалажылга, немелде справкалар чокка, алды айда дорт узаттырар. Регионнуң төлөвилелдерин база ынчаар кылып. Кандыг-даа справкалар чокка дорт узадыр бис.

Хоочуннар Тиелелгениң 75 чылдааны улуг байырлап уткуш-

Шупту үндүрүглер төлевири чартык чыл хуусаа соңгаарлаткан. Чээли алгаш берге байдалда келген бүдүрүлгелер, торгаалдар тыртпас дугайында билдиришкенин киригеш, чартык чылдың мораторийинче кирер.

тур акша төлевири майда эвес, а апрельде алырлар.

Ие капиталын алыр эргелиг шупту өг-бүлелер үш харга чедир уруг санынга-ла 5 муң рубль акшаны ай санында апрельде ап эгелээр. А үш хардан чеди харга чедир уругларга акша төлевири бир ай бурунгаар, бо чылдың

июнда төлөп эгелээр.

Ажыл чоктарның пособиеси күш-ажыл төлевири кудуку хемчээлинге чедир өзер. Бөгүн республикада ажыл чок дээш пособиениң район хуузу-биле кады эң улуг хемчээли 11 муң 200 рубльге дең. Россияда күш-ажыл төлевири кудуку хемчээли 12 муң 130 рубль. Ынчангаш ажыл чок дээш пособиениң үстүкү хемчээлин 1000 рубльге улгаттырдывыс.

Амыдыралдың берге байдалына таварышкан хамаатыларга хереглел болгаш ипотека чээлилеринге каникулдарны тургускан.

Биче бизнести деткир хемчеглери база чарлаан болганда, хүндүлүг сайгарлыкчылар, бо хүннерде ужурашкыш, айтырыгыларывыс силер-биле кады сайгарып көөр бис.

Ортумак болгаш биче бүдү-

Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оолдун чаңгыс чер-чурттугларынга КЫЙГЫРЫ

рулгелерге немелде өртөккө үндүрүглерден аңгыда, шупту үндүрүглер төлевири чартык чыл хуусаа соңгаарлаткан. Чээли алгаш берге байдалда келген бүдүрүлгелер, торгаалдар тыртпас дугайында билдиришкенин киригеш, чартык чылдың мораторийинче кирер.

Биче болгаш ортумак бүдүрүлгелерниң камгаламдадырыларын 15 хуу чедир кызырар. Бир эвес ажилдакчыларының шалың төлевири күш-ажыл төлевири кудуку хемчээлинден бедик болза, ону кылдырар.

База бир туруп көрбээн хемчег.

Чурттуң баштыңы корона-вирустун дүрген тараарын чавы-

Ынчангаш ажыл чок дээш пособиениң үстүкү хемчээлин 1000 рубльге улгаттырдывыс.

рылдырар дээш, март 30-ден апрель 5-ке чедир шалың төлевири хевээр арттырган, ажилдагас неделяны чарлаан. Тывага база ындыг болур. Ындыг болзажок, амыдырал-хандырылга бүдүрүлгелери – Кызылдың ЧЭТ, водоканал, Тываэнерго база өске-даа черлер штаттыг чурум езугаар үзүктелешкин

чокка ажилдаар. Эрге-чагырга органны ажилывыс уламчылаар бис. Садыглар, аптекалар, транспорт ажилдакчылары бисти деткир дээрзинге идегеп тур мен. Кадык камгалам база социал хандырылга албан черлери, корум-чурум камгалаар органны күштелдирген чурумга ажилдап арттар.

Чоннуң кадыкшылы амгы үеде эң кол деп барымдаалааш, апрель 22-де Конституцияга эдилгелер кирир бадылашкын хүнүн соңгаарлаткан.

Эргим чаңгыс чер-чурттуглар! Чурттуң президентизи,

65 хардан өрү назылыг кижилерге мону аңгы дыңнадып көрей. Силер биске эң-не херек силер. Ынчангаш кайнаар-даа үнмейн, бажыңарга олурарыңарны улуу-биле диледим.

эрге-чагырганың күрүне органны нарын байдалдарда хамаатыларның кадыкшылын камгалап, бүгү айыылды чавырылдырар дээш, бүгү аргаларны кылып турар.

Улуг назылыг кижилерге база ажы-төлчө онза кичээнгеи салырын диледим. Коргунчуг халдавырдан эң кошкак кижилеривис ол бооп турар. Аныяк, күштүг, кадык, эки иммунитеттиг кижилер аарыгны чиик эрте бээр билдингир. 65 хардан өрү назылыг кырганныривис,

хоочу аарыглыг кижилеривис ону шыдавайн барып болур. Ынчангаш бирги ээлчеге, бичии болгаш улуг кижилер дугайында бодаалыңар.

Бо чоокку үелерде байырайы, куда-дой, юбилейлер эрттиреринден ойталаарыңарны кыйгырып тур мен. Харылзаа эвээш болган тудум, ол харын эки. Хууда арыг-силегиниң, санитарлыг нормаларның шупту дүрүмненин, эмчилерниң болгаш специалистерниң сүмелерин хажыт чокка сагып, маска кедерин утпаңар.

Ажы-төл эдиртип алгаш, кудумчу, садыг-наймаа, хөй-ниити черлери кезип, коронавирус бар өске регионнарже анаа-ла чо-

раан ажыг чок.

Шалың төлевири ажилдагас неделяны анаа эвес кириген деп чувени билип көрүңер. Ону боданып көөрүңерни диледим, чаңгыс чер-чурттуглар. Кончуг кара аарыг-дыр. Күрүне чурттуң хамаатылары дээш канчаар-даа аажок улуг чарыгдалдыг хемчеглери чорудуп турар. Аарыг неперээн чурттардан келгеш, тускай хыналдага турар ужуруг хирезинде, ол чурумну каржы-зы-биле хажыткан кижилерге онааштыр торгаалдар улгатканын дыңнадыңар.

65 хардан өрү назылыг кижилерге мону аңгы дыңнадып көрей. Силер биске эң-не херек силер. Ынчангаш кайнаар-даа үнмейн, бажыңарга олурарыңарны улуу-биле диледим. Силер дээш сагыш човап кээр кижилериңер бар болгай. Олдээр-ге силерниң чоок кижилериңер, төрээнериңер-дир.

Дуза хереглел турар назылаан кижилер социал албан чериниң, волонтерларның дуза-зын ажыглап база болур. Тускай бөлүктөр тургустунган, изиг шугум телефоннарын массалыг информация чепсектеринде тараткан.

Амгы үеде айыыл чок чорукту хандырып, кадыкшылды, чонну камгалаар дизе, иштики хөөнүвүстүң өзээ болур корум-чурумуну, харыссалгавыс бирги черге турар ужуруг.

Мурнувуста дыка хөй ажилдар бисти манап турар! Силер бүгүдөгү кадыкшылды, бодуңарның күжүңерге бүзүрелди күзедим, чаңгыс чер-чурттуглар! Дем-биле шуптузун шыдаптар бис!

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Сегодня в 15:00
подведомственные организации
министерства образования
проведут рейд на наличие
детей в общественных местах
во время карантина. Родителям,
допускавшим пребывание детей
на улице во время карантина,
будут вручены уведомления
скопировано

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

«Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты А.М. Потаповага тыпсырының дугайында

Тыва Республиканың өөредилгезиниң хөгжүлдесинге кириген үлүг-хуузу болгаш Тыва Республиканың күүседикчи эрге-чагырга органнарынга хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы»

хүндүлүг атты күш-ажылдың хоочуну **Анна Мухамеджановна Потаповага** тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ
Кызыл хоорай
2020 чылдың март 24
№ 61

Р.С. Тюлюшту Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаарының дугайында

Культура болгаш уран чүүл адырынга хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле** «Тыва Республиканың В. Көк-оол аттыг Национал хөгжүм-шии театры» күрүне бюджет албан чериниң ши

каасталгазынга болгаш ойнаарынга хереглээр херекселдер цегиниң эргелекчизи **Раиса Санаажик-овна Тюлюшту** шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ
Кызыл хоорай
2020 чылдың март 24 № 62

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

«Социал хөмүр» төлевилелдин күүселдези-биле холбаштыр адрестиг социал дуза чедирилгези болгаш Тыва Республиканың Чазаның чамдык доктаалдарын күш чок деп санаар дугайында

2020 чылдың март 23 № 105 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Бюджеткодекзиниң 85-чүүлүнүн, «Россия Федерациязының субъектилериниң күрүнениң күүседикчи болгаш хоойлужудулга (төлээлекчи) эрге-чагырга органнарының ажилын органиастаарының ниити принциптериниң дугайында» 1999 чылдың октябрь 6-да №184-ФЗ Федералдыг Хоойлунун 26.3 чүүлүнүн 2 пунктузунун 24 подпунктузунга дүүштүр база 4 болгаш оон хөй уругларлыг, хөй ажы-төл азырап турар болгаш эвээш хандырылгалыг өг-бүлелерге социал дуза чедирер сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Дараазында капсырылгаларны бадылаар:

«Социал хөмүр» төлевилелдин күүселдези-биле холбаштыр эвээш хандырылгалыг, 4 болгаш оон хөй уругларлыг, ажы-төлдү

азырап хайгаараары-биле алган өг-бүлелерге адрестиг дуза чедирериниң чурумунун дугайында;

«Социал хөмүр» төлевилелдин күүселдези-биле холбаштыр адрестиг дуза чедирер талазы-биле хемчеглер планы («орук картазы»);

2. Одаар чүүл болгаш энергетика яамызы биле Күш-ажыл болгаш социал политика яамызын «Социал хөмүр» төлевилелдин күүселдези-биле холбаштыр эвээш хандырылгалыг, 4 болгаш оон хөй уругларлыг, ажы-төлдү азырап хайгаараары-биле алган өг-бүлелерге адрестиг дуза чедирер талазы-биле Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының бүрүн эргелиг органнары деп санаар.

3. Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының удуртукчуларына сүмелээри болза:

Ук доктаалда көрдүнгөн социал дузаны алыр чурумунун дугайында муниципалдыг тургузугларның чурттакчыларына информастыг деткимчени көргүзөр;

Ук доктаалда көрдүнгөн социал дузаны алыры-биле чурттап олурар оран-савазынга хамаарыштыр бажың эзелерин шынзыткан документилерни долдурар талазы-биле тайылбыр ажилын чорудар.

4. Күш чок деп санаар:

«Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызынга хамааржыр өг-бүлеге болгаш уругларга социал дуза төптөрүнүн даңзызын езугаар амыдыралдың нарын байдалдарында турар, 4 болгаш оон хөй ажы-төлдү өг-бүлелерге социал дуза чедирер хемчеглер дугайында» Тыва Республиканың Чазаның 2016 чылдың август 29-та № 372 доктаалын;

«Тыва Республиканың Чазаның 2016 чылдың август 29-та № 372 доктаалына өскерилгелер кириер дугайында» Тыва Республиканың Чазаның 2018 чылдың март 1-де №72 доктаалын;

Тыва Республиканың Чазаның 2016 чылдың август 29-та № 372 доктаалына өскерилгелер кириер дугайында» Тыва Республиканың Чазаның 2019 чылдың апрель 19-та № 194 доктаалын;

Тыва Республиканың Чазаның 2016 чылдың август 29-та №372 доктаалына өскерилгелер кириер дугайында» Тыва Республиканың Чазаның 2019 чылдың ноябрь 22-де № 560 доктаалын.

5. Бо доктаал ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хүн эрткен соонда күш кириер.

6. Ук доктаалды «Эрге-хоойлу медээлериниң албан езузунун интернет-порталына» (www.pravo.gov.ru) болгаш «Интернет» информация-телекоммуникация четкизинде Тыва Республиканың албан езузунун сайтызынга кириер, «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

7. Бо доктаалдың күүселдези дээш контролду Тыва Республиканың Чазаның Даргазы О.Д. Натсакка дагзыр.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

ТӨЛЕВИЛЕЛ УДУРТУЛGAZYНЫҢ ЧАА ХЕВИРИНДЕ АЖЫЛДАП ТУРАР БИС

Россияның Экономиктиг хөгжүлдө яамызынга 2024 чылга чедир, Тываның социал-экономиктиг хөгжүлдесиниң бот-тускайлаң программазының төнчү дугуржулгазын кылган.

Эрткен неделяда Москвага Россияның экономиктиг хөгжүлдө сайыды Максим Решетников база республика Баштыңы Шолбан Кара-оол 2024 чылга чедир, Тывага экономиктиг деткимче көргүзериниң бот-тускайлаң программаның төнчү дугуржулгаларны кылган. Регион чазаның киригени хемчеглер планын бүрүнү-биле деткээн.

«Республика Баштыңы Шолбан Валерьевич Кара-оолдун удуртканы командавыстың чымыштыг ажилы үре-түннелдиг болган» – деп, бирги вице-премьер Александр Брокерт демдеглээн.

– Шолбан Валерьевич белен эвес айтырыгны тургускан. Бир талазында, регионун экономиктиг хөгжүлдесинге, инвестицияны хаара тударынга база национал программалар күүселдесинге улуг моондакты тургузуп турар бистиң инфраструктура айтырыгларывысты федералдыг деңгелге база катап «кызыл

өң-биле чуруп» көргүзөр ужурлуг турган бис.

Россияның экономиктиг хөгжүлдө сайыды Максим Геннадьевич Решетников-биле ужурашкаш, бисте демир-орук аргыжылгазы чок, энергетика өртээ аар азы өске регионнар-биле авто-орук харылаазы кошкак деп бадыткаарындан аңгыда, Тываның географтыг туружун, ооң кызыгаар байдалын, амгы үеде ажыктыг казымал байлактар курлавырын шынчээди көөрүн саналдадывыс. Чижээ, мурнуу Сибириниң регионнарынга эптиг, экспортче угланган оруктар төлевилелдерин киридивис. Ол ышкаш бистиң аэропортувус дамчыштыр экономиктиг ажыкты эккээр чаа делегей авиарейстерин база саналдадывыс.

Шолбан Валерьевич Тывага эң чугула айтырыг – транспорт аргыжылгазын демир-оруктуң чогу кызыгаарлап турар дээрзин айытты. Бисте бар чүгле чаңгыс автомобиль оруу – Р-257 чүс хуу долу ажылдада.

«Барыын чүк – Чөөн чүк» чурттар аразының транспорт шугумун хөгжүдөр ажил-биле Моолче улаштыр угланы «Курагино – Кызыл» демир-орук адыры айыттыг хуусаа езугаар эгелээр ужурлуг. Экономиктиг хөгжүлдө сайыды Максим Решетников республиканың бир онзагайы кижиге капиталында дээрзин демдеглээн. Кым дээш, кымга дээш ажилдаар чүүлдер бисте бар.

Сүмелээнивис чыдыннарны шынчээди талазы-биле республика иштинге инвесторларны белеткээр ажилды бисте дааскан, Россияның Экономиктиг хөгжүлдө яамызы-биле кады ажилдажылганы арга-хевирлерин тургузар дээш, ол угланышкыга ажилдаар бис.

Өске талазында, инфраструктурлуг шынчы кызыгаарлаашкын үезинде дүргөн үре-түннелди бээр тускай комплекстиг хемчеглер болур объектилер даңзызын киридивис. Бо чылын ол комплекстиг ажилдар чорудуу-биле тууйбу, демир-бетон материалдар, дүктен кылыглар, бойдус байлаан болбаазырадыр бүдү-

рүлгелерни органиастап, бүдүн чылда ажилдаар теплица комплекзи болгаш өске-даа объектилер дөзевилелдин кылыры планнаттыглан.

Түннелдер бар дээрзи-биле чөпшээрери мен, Республика Баштыңының удуртканы командавыстың демниг ажилының ачызында программаны бадылаарын чедип алдывыс. Шупту өзек яамылар төлевилелдерин тургузар дээш, күженишкенин ажилдаан. Кыска хуусаада үре-түннелдерин чедип алыр дээш, төлевилел удуртулгазының чаа хевиринге ажилдаанывыс ол. Артык саазыннар, бюрократия чокка ажилдаар херек деп, Шолбан Валерьевич бо-ла негээр чүве. Бүгү команданың демниг ажилы – чедишкенин үндесини болган.

gov.tuva.ru

Эрткен неделяда СЕРЕМЧИЛЕЛДИГ БОЛУРУ ЧУГУЛА

Республикага эрткен неделяда 48 кем-херек үүлгедиишкени бүртүктеттинген. Аар кем-херектер (өлүрүүшкүн, күштээшкүн) демдеглеттинмээн. Арага ишкенин түннелинде, аар-кемдээшкиден бир кижиге эмнелгеге чок болган. Буруудадып турар кижиге мурнунда хосталгазын казыттырып чорааны илерээн. 54 оор чоруктуң 3-үнде херээжен кижилер киришкен. Телефон болгаш азм-чемниг сумкаларын чидирген херектер хөй болуп турар. Тожуга мындыг оорларга кеземче херээжен онаажып чораан херээжен кижиге болган.

Шагаан-Арыгда бажың оору дүлгүүрнү эжик аксында чады адаандан хостуг ап алгаш, туттурган. Ынчангаш полиция ажилдакчылары чонга «Серемчилелдиг болуңар!» деп сагындырып тур.

Малды одарже кадарчы чок үндүрбес ужурлуг. Мал оорунга хамаарыштыр, 4 оор чоруктуң түннелинде, оорларның чамдызы туттургаш, Чаа-Хөлге оорлаан малын ээзинге дедир эгиткен.

Наркотиктиг бүдүмелдер-биле демисел. Март 23-тен 27-ге чедир, Госгвардияның (УФСБ), Каайлы чериниң ажилдакчылары кинолоттары-биле 120 ажыг санныг авто болгаш авиа-оорлаан жирлерни хынаан. Түннелинде, 21 кижиге туттурган, 20-зинге административтиг херекти оттурган.

Назы четпээн уруглар аразында эрткен неделяда кем-херек оожум болган. Тээлиде оор чорук кылган өөреникчини кеземчеге онаар назы-хары четпээн дээш, херекти оттурбаан. Ооң мурнунда оор чорук кылган өөреникчилер илерээн, Ак-Довуракка өөреникчи биле сургуул улуг кижиге баштадып алгаш, оор чорук кылгаш, туттурган. Кызылга дүнеки үеде 33 назы четпээннер кудумчуга хайгаарал чок чорааны дээш, туттурганнар. Орук озал-ондаанга 3 кижиге чок болган, чолаачыдаа, херээжен-даа пассажирлер ремени ажыглавайн чорааны билдинген.

Республика иштинге хыналда үезинде 53 эзирик чолаачылар туттурган. 200 чурум үрээшкенин аразында 53 таварылгада чолаачылар машина мунар эргелери чок чораан.

Иштиги херектер яамызының кожуун чагыргаларындан дилээр болза: 65 хардан өрү назылыг кижилерни коронавируска удур хоойлунун негелдесин күүседип, бажыңнарындан үнмес деп тайылбыр ажилын чорудары. МЧС-тиң илеткелинден алырга, республикага 15 өрт болган, когараан кижилер чок. 9 таварылгада бок өрттенген. Кайы хамаанчокка бок өрттөтпезин кожууннар сагындырып илеткелге демдеглээн, база кургаг оът-сигени өрттөтпейн үндүр дажыыр – деп, МЧС ажилдакчылары база сагындырып турар. Оон ыңай, от айылынга удур хемчеглерни хүлээп алыры база чугула. Суурларны долгандыр өрттен камгалаар, аңдарган курчелерни катап чарарын немээн. Апрель 5-ке чедир шупту доштуг кежиглерни дуглаарын база МЧС-тиң ажилдакчылары илеткелге сагындырып чугаалаан.

Бистиң корр.

АЗИАТТАРНЫ БУРУУДАДЫРЫ ШЫН ЭВЕС

Делегейде тарай берген коронавирус деп аарыгның дугайында аңгы-аңгы язы-сөөк чоннар боттарының бодалдарын октаргай четкизинде хууда арын-нарында-даа, солун-сеткүүлде-даа бижип турарлар. Ооң чүгле кезик чамдызы-биле таныжып көрээлиңер:

Лиза, бурят, 27 харлыг:

— Мени көрейлерге демей-лээр, а чамдыктары «кыдат сен бе, япон бе?» деп айтырлар. Коронавирус дээш, кижиден дезиксээр, сактырга-ла, азиаттар

аарып турар дээн хөөннөр бар. Авам бурят, ачам орус омактыг, интернационал өг-бүлөгө төрүттүнгөн мен. Мээң арын-шырайым авамга демей кижин мен, ынчангаш-ла мени «көрей, кыдат, япон сен бе» дээр улус хөй. Бурят студентилер Москва-да дыка хөй бис. Бо коронавирус деп аарыг эгелээр, бистерни арай-ла аңгылаар, дезиксээр чорду, а чамдыктары хоранны кончуг «Эй, коронавирус!» деп адап турдулар. Сактырга-ла, мээң ийи дугаар адым ол ышкаш,

мынчаар аңгылажырга багай-дыр. Мээң бурят кыс эштерим кежээ үнеринден безин коргуп турарлар.

Жансая, казах, 26 харлыг:

— Улуг-хүнде казах оол эжим-биле иелээ метрога олурган бис. Дараазында станциядан улгады

берген херээжен кижин кирип келген. Оон бисти көрүп кааш, чанывыска келди, мээң чанымда оол эжимге, «Тур, дидир мен, сен ышкаш улус дээш, дайын үнүп тур...» деп, алгырды. Сактырга-ла, бо аарыгга бистерни буруу-луг ышкаш хорадап турду. Азиат

оолдар кончуг кичээнгейлиг чоруур болза эки-дир, бо орус херээжен дег болза, берге-дир.

Мээң эртеми фармaceut, чеди чыл ажилдап турар мен, чамдык улус эм садып келгеш, мээң чанымче келиксес-вес, билдингир-ле, коронавирус дээш ындыг хевирлиг, мынчаар аңгылажырга берге-дир.

Вика, көрей, 22 харлыг:

— Көрей омактыг мен, соңгу Осетияга төрүттүнгөш, школыны Донда Ростовка доостум. 2015 чылдан тура, Москвага келгеш, ол-ла хевээр мында чурттап чор мен. Кудумчуга бир херээжен кижин менче алгырып турду, «чуртун кагаш, бээр тояп келген» дээш. А оларның аңгылап турар азиаттары, бистер, эвилен-ээлдек, хүндүлээчел улус бис. Москвага демей-ле аңгылажыр чорду, эскерип чоруурумга. Ам мырыңай коронавирус дээш, хамааты чонувус бистен дезип чоруп турар апардылар.

Моон алгаш көөрге, бо хайлыг аарыг дээш, бистерни, азиаттарны буруудадып турары шын эвес... «Аарыг-аржык-биле кижин болчагыг эвес» деп чоннуң чиге-ле сөглээн үлегер домаа безин бар.

Ася ТУЛУШ,

(«Lenta.ru»-дан белеткээн).

«ВИРУС ЧҮГЛЕ КИЖИЛЕРНИ ЭВЕС, БИЧЕ БИЗНЕСИ ОЛҮРЕРИН ОРАЛДАЖЫР»

Бо халдавырлыг аарыгны аңгы-аңгы күрүнелерниң экономиказынга чедирген салдарын болгаш ам-даа санаттынмайн турар когаралды баш удур бодап көргөш, эксперттер үш дугаар делегей дайыны-биле деңнеп турар.

АНАСТАСИЯ ТАТУЛОВА ПРОСИТ ПУТИНА ПОМОЩЬ БИЗНЕСУ

Чурттуң президентизи Москвага бот-сайгарлыкчылар болгаш бизнесменнер-биле ужуражылга эрттиргеш, байдалды ылавылап корген. Чаштар кафезиниң ээзи Анастасия Татулова ажит-чажыт чокка Владимир Путинге бодунуң дүвүрелин чугаалаан: «Мен шериг хаакчы өг-бүлөгө бичии хоорайга төрүттүнгөн мен. Ачамны Москваже шилчидиптерге көңүс өске чуртталга эгелээн. Чаңгыс борбак эрги столовая арендап алгаш, 2009 чылда ажилдап эгеледим. Ам бүдүн Россия иштинде 50 ажыг чаңгыс аттыг кафелерим бар. 2018 чылда 2 миллиард акша орулгалыг турган мен. Чажыргаш канчаар, артык хыналдалар-биле демисежиринге-ле өй турдум. Мен кымга-даа хээли бербес турган мен, ол мээң шыңгы дүрүмүм. Ынчангаш меңээ барымдаа чок ОВД, МВД, УБЭП дээш хээли негээн хынакчылар катап-катап кадапыла турганнар. «Роспотребнадзор» төлээлери «Көөр эвес сен

бе, ижин аартыр «кишечная палочка» тып алыр бис» — деп кыжанып-даа турду. Бо бүгү чүүлдерни орус дылга «кошмари» бизнес» деп адаар. Чем хынаар санитарлыг негелделер эрткен чүс чылдың дүрүмнеринге хамааржыр болгаш, чаарттынар ужурлуг — деп, дидим сайгарлыкчы дорт чугаалаан.

Эрткен чылын дидим кысты Москваның мэри Собянин соңгулда үезинде бодунуң төлээни кылдыр томуйлаан. Ынчан ол хоорайның бизнесменнерни чыгаш, улуг шуулган эрттиргеш, «Бистиң найысылалывыс чаштарга, аалчыларга, туристерге эвилен-ээлдек хоорай кылдыр өскерилген, ам хуу сайгарлыкчыларга база ээ көрнүр үези келген» — деп, ол ынчан чугаалап турган.

Амгы коронавируска удур алдынган карантин болгаш өске-даа хемчеглер соонда муң-муң кафе, ресторан, садыглар хоорурап, муң-муң бичии-бичии бүдүрүлгелиг хууда сайгарлыкчы-

лар ажил чок арткаш, ядараар. «Бис аарбаан-даа болзувуса, чурттап артарывыс сезинчиг. Каш-ла неделя болгаш кырлыр бис. Мындыг экономиктиг кризисте чүгле 1917 чылдың революция үезинде болган хоозурал-биле деңнеп болур. Хүн бүрүде бир-ле кижин банкротталып турар, ортумак болгаш биче бизнес моон дириг үнүп шыдава-ла боор: туризм, байырлал эрттирер кижилер, хөй кижин кирбес бичии кафелер, столоваялар, пекарнялар дээш үүрмек компаниялар. Амдызында даартагы хүннү бодап турар кижилер эвээш. Соң даарта оларның ажилдаар олуттары чоннуң акша чогулдан, чыырлып-чыырлып, чадашкыш, хагына бээр. Мээң орулгам бо каш хонуктарда 85% эвээжэй берди. Бистиң 90% олчаан оңгарлып, бут кырынга туруп шыдава-ла бис. Хөй чылдар иштинде төлээр дээш алган төлөттинмейн баар кредиттеривис бисти өлүрер.

Пандемия демей-ле эрте бээр. Мээң кол бодалым эрге-чагырга чүгле ам болуп турар байдалды сайгарар эвес, а ооң соонда канчаар амыдыраа-высты, кандыг чурт биске артып каарып деп бодаар. Чараш машиналарыңардан, магаданчыг офистеринерден черже дүжүп келгеш бистерге, кээргенчиг бодувус кара-деривис-биле кылып алган бүдүрүлгелеривис, ажилчын олуттарывысты сонугурап көрүнерем. Ооң мурнунда-даа бисти ындыг-ла кончуг сонугура-вайн турган болгай силер, удур-тукчулар. Ынча деп турар чылда-гааным: сайгарлыкчы бүрүз бо сөстөрнү бадыткап, өлүг хоойлу негелделери бисти боостаалай түдүп алганын боду чурттап эрткен болгаш эки билер.

Бүзүрөп көрүңер, бөгүн хемчеглер албас болза — даарта озалдаар бис. Хууда меңээ дуза эвес-даа болза, бо тургустунуп келген эът тыртар машина ышкаш бисти кирип долгап алгаш, үндүр дүкпүрүптер байдалдан өскелер уштунуп шыдаптар боор деп идегел-биле чугаалап тур мен. Бис оорланып турбаан бис, бис шаа-

выс-биле спонсорлап, чонга дуза кадып, бодувусхолувус-биле бичии бизнелик тудуп алган турган бис. Өске бай чурттарже деспейн, төрөөн чуртувуста-ла ажилдап, үндүрүлгелерни төлөп чордувус. Бо айылыгды байдалда чазак-чагыргадан диленип, бистиң амы-тыны-выс камгалап көрүңерем деп эжи артында соктанып тур бис.

Болдунар шаа-биле хемчеглерден ап корунер. Хыналда биле торгаалдар эвес, а шынап дуза. Биче бизнелик дириг артсын дээше Куруне деннелинг хүлээп алыр хемчээлдер:

— **Форс-мажор (чайлаттынмас онза байдал) үезинде күрүнө хуу кижилерни-даа, хуу сайгарлыкчыларны-даа деңге деткир хемчээлдер хүлээп алыр;**

— **Чүнү-даа ажылгап тургаш, бичии бүдүрүлгелер тынын камгалаар, торгаавайн чөшпээрээр;**

— **Кызырылдага таварышкан ажилчыннарга субсидия-дан берип көрүңер, бисте, хуу сайгарлыкчыларда ындыг акша чок;**

— **Хуузу чок кредиттерден берип көрүңерем, 1 чыл карантин соонда, эгидер кылдыр;**

— **Аренда төлээр грантылардан бичии бүдүрүлгелерге берип көрүңер;**

— **Кадастрлыг болгаш чер үндүрүүн ап кааптынар, оон башка аренда өртөө угдунмас, аар бооп турар;**

— **Ипотека алган бичии бүдүрүлгө ажилчыннарынга үндүрүг төлээрин чылдырар 1 чыл каникулдан чарлап көрүңерем».**

Президентиниң сайгарлыкчы болгаш бизнесменнер-биле ужуражылгазының соонда Россияның Чазаа шынап-ла биче бизнес деткир хемчеглерни дарый алган. Чижээ, Москвада ажил чок арткан кижилер (хоорай бюджетинден) айда 19500 акша алыр кылдыр доктааткан.

Коронавирус болгаш карантинерден бүдүн делегейниң экономиказы кижилерден дора эвес баксырап, шаг чок, бут кырында арай деп туруп турар. Кадыйвыс камгалап алгаш, улаштыр канчаар үзүлгөн экономиктиг харылзааларны катап тургузар бис,

садыг-саарылга канчаар ажилдай бээр деп айтырыглар чүгле сайгарлыкчыларга эвес, а кижин бүрүзүңге хамааржыр. Бис, шупту чаңгыс хемед бис, кижин бүрүзүңү амыдыралы бөмбүрзектиң өске талазында ажилдап олурар кижин база хамааржыр: чип турар чемивис, кедип алган хемивис, долгажып турар телефоннарывыс, номчул олурар медээлеривис безин компьютер, интернет дузазы-биле бүдүн делегейде чоннарны каттыштырып турар, кижилерниң ажилдап каан деринден хамааржыр.

Саяна МОНГУШ белеткээн.

ССРЭ-ниң барык-ла бүгү аймак-сөөк чоннарының дылдарынче очулдуртунган, ырлажып турганы «Катюша» деп ырының атсураа делегейде алгаан. Ынчангаш бо ырыга — «Катюшага» тураскаалды тургусканы анаа-ла таварылга эвес.

«Катюша» канчап тывылганы? Ырының баштайгы одургуларын Угра чурттуг чогаалчы Михаил Исаковский 1938 чылдың эгезинде-ле бижээн. Ол-ла үеде «Правда» солуннуң редакциязынга Михаил Блантерге ол ужуражы берген. Композитор «ыры бижиир шүлүк бар бе?» дээрзин чогаалчыдан айтырган. Ынчан М.Исаковский «Катюша» деп шүлүүн композиторго берген.

«Катюшаны» эң баштай В.Кнушевскийниң удуртканы күрүнениң джаз оркестри күүсеткен. Оон эгелээш-ле, ыры чон ортузунга нептерээн. Чогаалчы биле композитор ынаанга бердинген кыстың аажы-чаңын, омур-хевирин, ылаптыг тургузар дээш, күженишкенин ажалдааннар. Ооң бадыткалы болуп, ыры ханы патриотчу чогаал болган. «Катюшаны» ынакшааннардаа, анаа кандыг-бир болуушкун

дээш чыылганнар-даа күзэлди-биле ырлажып турар апарган. Ону херээжен чон фронтчуларны үдеп тура, оларга бердингениниң даңгыраа кылдыр ырлажып турган. Реактивтиг минометтарны ырының ады-биле адааны база таварылга эвес. Дайынчылар «Катюшаны» улуг көдүрлүүшкүн-биле хүлээп ап, дайынны улам кам-хайыра чок чылча шаап турган.

«Катюша» Берлинниң кудумчуларынга база чаңылганган. Бүзээлеттирген хоорайга Т.Хренников, М.Блантер олар чеде бергеннер. Артиллеристер бир-ле черде кудумчузе рояль үндүрүп эккелгеннер. Михаил Блантер рояльдың артынга олурупкан, Тихон Хренников чанынга турупкан. Чүс-чүс кижиниң үнү болгаш ырының аялгасы боо-моңгунуң кедергей даажын безин басыпкан.

Бирги космоснавт Юрий Гагарин октаргайга баштайгы хүнүн «Катюша»-биле уткаан.

Чер-делегей кырында ырыга кара чаңгыс тураскаал бо ырының сөзүн чогааткан чогаалчы Михаил Исаковскийниң төрөөн чери Угра хемниң эриинде турар. Ооң хемчээли — турган кижиниң дең. Ону тургузуп кылырынга чурукчу В.Невзоров болгаш

«КАТЮШАГА» ТУРАСКААЛ

ында «Прогресс» совхозтуң ажилчиннары, студент тудуг отрядының дайынчылары улуг күштү үндүрген болгаш тывынгыр, чогаалдык чоруун көргүскен. Чонуп тургаш кылган дээвирилг орус бажының хевир тураскаалдың дөжээ болган. Улуг дашты трактор-биле сөөртүп эккелгеш, тураскаалдың бир талазынга тургускан. Ол даштын арнында «Кадыр эрик кыдынынче

Катюша харап үнүп келген» деп сөстөрни сиилбип каан. Тураскаалдың өске талазында — аныяк хадың. Ооң чоок-кавызында сандайларны кылып каан.

«Катюшага» тураскаалдың чанынга байыр-чыскаалдар үезинде аныяктар, улус-чон чыгып келир. Аңаа ойнаар, хөглээр, ырлажыр. Шериг чоруур оолдарны оон үдээри чаңчыл болган. Тураскаалдың

чанында Угра хемни кежир демир-бетон көвүрүгнүң майыын онза чараш төлөвилеп-биле тудуп кылган.

Ырак-чооктан, кайыын-даа келген чон бо кадыр эрик кырында тургускан тураскаалды магадал, көрүп, ооң чанынга «Катюшаны» ырлажып, ужуражылгаларны, сактышкын езулалдарын эрттирип турар.

Седип-оол ИРГИТ очулдурган.

Эки турачы даайым Моңгуш Шет Оңгак оглунга тураскааттым

МААДЫР ДААЙЫМ

Маадыр эки турачылар аразында
Мактал-шаңнал хөрээн каастаан,
Пулеметчу мээң даайым Шет Моңгуш
Бурунгаарлап, эрес-дидим тулчуп чораан.

Ровно, Дубно хоорайларны хостап,
"Ура-а-а!" — дээштиң бурунгаарлаан
Дайынчының кончуг калбак хөрээн
Дайызынның чакпыыл огу өде деген.

Балыглаткан күжүр даайым кара черже
Барып ушкаш, билинместээн, меделер чок.
Амы-тынын санитар кыстар камгалап каан,
Акым маадыр төрөөн чуртче чанып келген.

Ада-чурт дээш, төрөл чон дээш дайынчының
Аккан ханы халас барбаан, уттундурбаан.
Алдан-Маадыр музейинде хөрөк чуруун,
Алдар-адын кезээ шагда мөңгөжиткен.

Серенмаа ООРЖАК.

СЕЗЕН БИРГИ ЧАСТЫ УТКУП....

Чылдың эң-не онзагай дээн
Чылыг, чырык чаагай өйү—
Частың хүнү чайнап кээрге,
Сагыш-чүрээм хөлзэй берди.

Сезен бирги часты уткуп,
Сеткил-хөөнүм куюмналып,
Чалыы чораан чылдарым-даа
Сагыжымга киргилей-дир!

Сезен бирги часты уткуп,
Сергек-омаам киткеп келди.

Часкы шагның "далайынче"
Чайгаар шымнып кире бердим.

Чылдың шак бо онза өйү
Чылды шуут-ла "чемгерер" деп,
Ада-өгбө алдын сөзүн
Ала-чайгаар сактып алдым.

Өршээ бурган! Өршээ, өршээ!
Өрү тейлеп чалбарайн.
Сезен бирги алдын чазым,
Чемгерикчи болуп-ла көр!

Маадыр-оол ДАНЗЫН,

Тываның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү.

АДА-ИЕМ ТЫЛДЫҢ ХООЧУННАРЫ

Мээң ачамны Хува-Аяк Кара-оолович Сарыглар дээр. Мен миннип кээримге-ле, ачам колхоз, совхозтуң мурнакчы малчыны чораан. 1975 чылга чедир Теве-Хая совхозунуң 1500 хире планга дужаар иртерин кадарып, үргүлчү шаңнадып чорду. Хире-хире болгаш-ла ревшериге турганын, оон келгеш, Чадаананың чараш талдарындан лыжалар казап, авам хол-хаптары даараап, Ада-чурттуң Улуг дайыны эгелээн соонда дузалажып турганын утпаан мен.

Чыраа-Бажы совхозка эки турачы Байысылан дарга-биле, Хорум-Дагга Оюу-биле, СЭКП-ниң 22-ги съездизи аттыг совхозка Тимофей Пичен-оол-биле совхозтуң мурнакчы малчыны, Херээженнер чөвүлелиниң кежигүнү, Маадыр ие

Байлак Вера Чүльдүмовна-биле база ажилдап чордум. Ам бо хүнде Хөндөргей суурда чонум-биле үнчүп-киржип чурттап чор мен. Суурувуста школа чанында эки турачыларга тураскаалды мээң эгелекчи саналым-биле тудуп алгаш, долгандыр мөңгө ногаан шиви, хадылар болгаш янзы-бүрү чечектерни тарып, школаның ажилчиннары, башкылары, өөреникчилери ажаап карактап турар. Ынчангаш аңаа чылдың-на Май 9 байырлалын эрттирер чаңчылдыг бис.

Авам, ачам тылдың хоочуннары болганынга чоргаарланыр мен. Улуг Тиилелгениң 75 чыл оюнга тураскаалдып, 2020 чылды ат-алдарның болгаш сактышкын чылы кылдыр чарлаанын аажок чүүлдүгүнүп хүлээп алдым.

Пина КУУЛАР.
Хөндөргей суур.

ЭРЕС МАЛЧЫН

Алаак-шыкта аңгыр куштар үнү читкен,
Аалдың кырын караңгы дүн шагда шуглаан,
Амыр-дышче орай кирген кадарчының
Алыс чүрээ одуг хевээр, дүвүрелде.

Караңгы дүн, чаагай уйгу үезинде
Каржы «кокай» кээргел чок оор келгеш,
Кажая кирип, хамык малды үзе сүрүп,
Хайлыг дайын каражага чедирип боор.

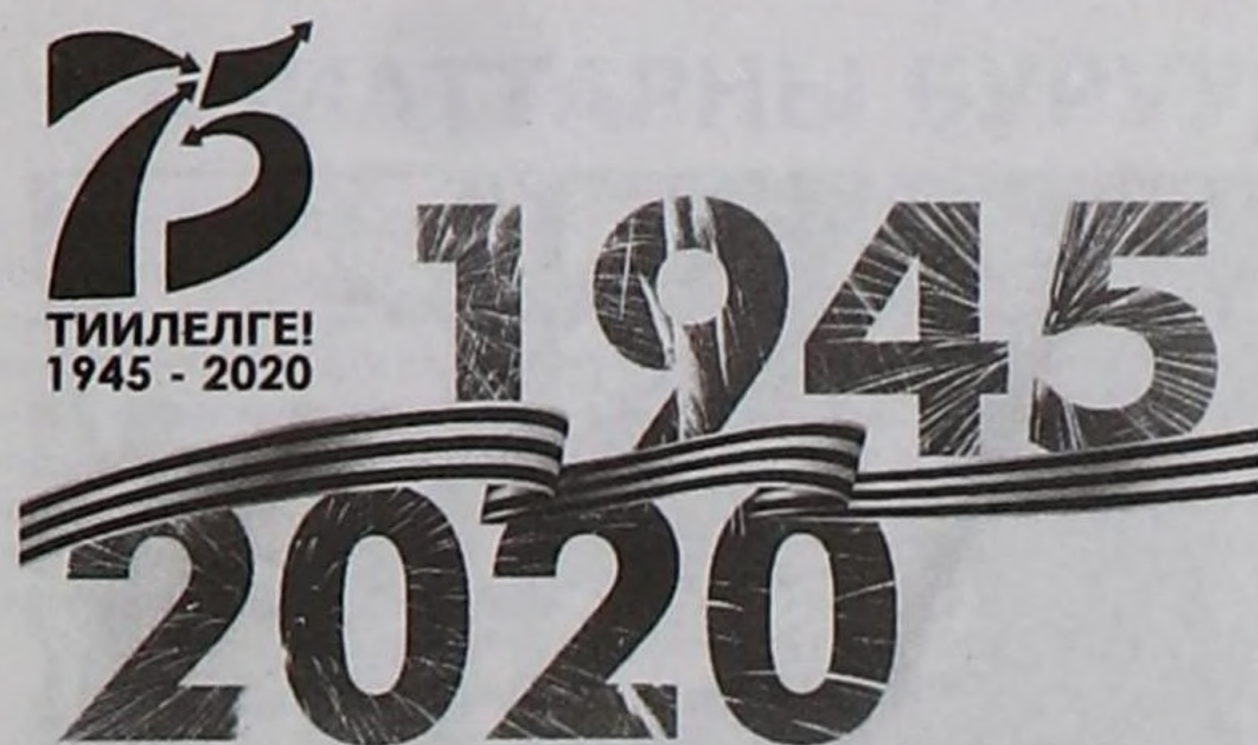
Шыпшың дүннүң өпейинге эргелетпейн,
Чыргал хандыр шыыладыр удуваан бол,
Эртенги хүн херелдерин кымны мурнай
Эрес малчын эзеңи теп уткуп алыр.

Андрей Халбажык.

КЕЖЭЭ ЭЖИМ

Кастыктарга «хыраа» дүжүп,
Кара бажы агаргыже,
Кады кыраан эргим эжим
Хайыразын көрүп келдим.
Хоор-тараа, арбайын-даа
Хооруп, соктап алган болур.
Хола пашта хайындырган
Хоюг шайы изиг турар.
Ийи-чаңгыс инектериниң
Ишти-хырнын аштатпас дээш,
Изиг чайын, соок кыжын
Ишкээр-дашкаар одарладыр.
Аалда ажылын шуптузун-на
Арылдыр-ла кылып кааптар,
Амыдырал-чуртталга дээш,
Аажок кызып чоруур эжим.

Сандай-оол МАРТЫН.

Өлүмнүг дайынга амы-тынын артынга каггаш, эрес-дидим тулчуп чораан Чаа-Хөлдүн дайынчыларына мөгейигниң хемчеглерин Алдар болгаш сактыышкын чылында катап демдеглексенчиг.

Сундуй Андрей Навачыганович (1920-2004) Чаа-Хөлдүн Изиг-Карага төрүттүнгөн. Тыва бижикти өөренип алгаш, бижик билбес чорукту узуткаарына киришкен. Арбан, аревз даргалаан. 1942 чылдан нам кежигүнү. Кызылга өрт кеззэнге ажилдап тургаш, дайын чоруткан. Каржы-дошкун дайынга эрес-дидим киришкен. Чаа-Хөлдүн Кара-Бейде аалына чедип кээрге, улузу бүзүрөвейн шаг болган. Ылаңгыя авазы күжүр оглун ыы-сыы кужактап шаг болган. Чүгө дээрже Деражно тулчуушкунунга өлгөн деп бижик кээрге, ада-иези, чоок кижилери кажыыдал езулалын эрттирип каапкан чүве-дир.

А.Н.Сундуй баштай Шивилиг кызыгаарына ажилдаан, оон партия шугумунга, улус ажил-агыына хейишчи үлүүн кириген. Бо одуруглар бижикчизи эки турачы-биле чаңгыс суурга чурттап харылзажып чораан. Андрей Навачыгановичини 2004 чылдың июнь 27-де Чаа-Хөл чону сөөлгү оруунче үдээн. Чевежге шыгжаарда, «Ыдык дайынчы» деп мөгейиге ийи автоматтарның дээрже үш удаа аткан дааштаашкынына езулаан. 2009 чылдың май 7-де чурттап орган «Андрей Сундуй» аттыг кудумчуда улуг уруу Чинчи Андреевна биле күдээзи Мерген Дозур-олович Бегзилер, бажыңына удуртулга, хей-ниитчилер маны дашта фронтовиктиң ат-сывын сиилбип ойган тураскаал самбыраны байырлыг байдалга ажиткан.

Калбак Ховалыг Сегбеевич (1922-1978). Изиг-Кара арбанына төрүттүнгөн. Урбун арбанына 1935-38 ч.ч. чайлаг школазына өөрөнгөн. Шеригге өөрөнгөн мергежили сапёр. Дайынга үшкү взвод командириниң дузалакчызы, улуг сержант. Деражно дээш тулчуушкунга онза шылгаргаан, командири өлүрткенде, дайынчыларын төлөтпү-биле башкарган. Дайындан менди чанып келгеш, Чаа-Хөл райкомунга 1946 чылга чедир ажилдаан. «Ак-Хем» колхозту даргалаан, «Сталин» колхозка тудуг бригадирлээн. «Найырал» совхозтун тараалаң Шаңчыга хей чылда шаң эргелекчилээн. 1978 чылда Шаңчыга мөчээн.

1995 чылда «Калбак Ховалыг» кудумчузунда улуг оглу Олег Калбак биле кенни Маргарита Маадыр-оловна бажыңына Чаа-Хөл суму чагыргазы, башкылар болгаш хей-ниитчилер эки турачының ат-сывын бижээн маны даш тураскаал самбыраны байырлап ажиткан. Шаңчы суурда «Калбак Ховалыг» кудумчузу база бар.

Хүргүлек Тюлюш Ширин-оол-ович (1905-1956). Урбун-Кашпал арбанына төрүттүнгөн. Чалыы чылдарында Шагаан-Арыг эмнелгезинге санитаркалап ажилдаан. Оон фельдшерге өөрөнгөн. АРШ-ка полк эмнелгезинге фельдшер тур-

гаш, ыдык дайынча аъттанган. Эки турачы аъттыг эскадронун санитар салбырының командири, лейтенант. Он эрес-дидим эки турачы кыстар-биле Деражнодан эгелээш, тулчуушкуннарда дайын-биле дорт сегиржип алыышкынга чаңгыс эвес удаа маадырлыг чоруктарны күүсеткен. Оттук чаа-дайындан кыстары-биле шупту менди чанып келир кежиктиг болганнар. Т.Ш. Хүргүлек хем кыдында хакастар «хоорайына» бажыңы, Чаа-Хөл эмнелгезинче 2 км. ажыг черге эртен, кезээ кылаштап ажилдап турган. Оон эмнелге эргелекчинге томуйлаткаш, көжүп келгеш, каш-даа чыл ажилдаан. Дээди эртемниг Любимов эмчи солаанда, Ак-Туругун медпунктузунче шилчиткен. Бөдүүн эмнелгеге аппендицитти безин кезип эмнеп турган. Кызыл-Дагның фельдшер-акушер эмнелгезинче шилчиткенде, гаража кезек чурттаан үелери база турган. Маадыр ада Хүргүлек Тюлюш биле өөнүн ишти буянныг ие Бичен Самбыновна (1918-1958) беш ажы-төлдү өстүрүп кижизиткен. 1931 чылда төрүттүнгөн уруу Допай Александра Чаа-Хөл эмнелгезинге назынында төлөтпүг ажилдаан. 1941 ч уруу Мария башкы. 1945 ч уруу банк ажилдакчызы. 1948 ч уруу башкы. 1951 чылда оглу Владимир мал эмчизи Шуурмакта. Чаа-Хөл суму башталгазы, башкылар, өөреникчилер, хей-ниитчилер 2015 чылда «Хүргүлек» аттыг кудумчуда төрелиниң бажыңына эки турачы маадырның ат-сывын маны дашта сиилбээн тураскаал самбыраны байырлыг байдалга ажиткан.

Докпут Монгуш Калзаңович (1917-1982) Кызыл-Дага төрүттүнгөн. Көк-Чыраага төрели өстүргөн. Чалыы үеде аревз, оон намга кирген. 1936-38 ч.ч. АРШ-ка шериг эрттирген, сержант. Ковров хоорайга дайынчы белеткел сөөлзүрөп турда госпитальга эмнедип чыткаш, эки турачы тыва эштеринден чыдып калган бол, Кызыл Шеригниң өске кеззэнге каттыжып алгаш, баштайгы тулчуушкуну Ровно хоорайдан эгелээн. Варшаваны хостажырына, Берлинни штурмнаарына база киришкен. 1944 чылда июльда Чехословакияга аар балыгланган. Ол күзүн Докпут Монгушту маадырлыгы-биле өлгөн деп бижик кээрге, кажыыдал езулалалын чула кыпсып, саң салып эрттирип каан. Ындыг бол, өлгөн кижини катап дирилген дег, Көк-Чыраага колдуктааштыг чанып кээрге, күжүр иези, улустары улуг өөрүшкү-биле уткаан. М.К.Докпут суг ажил-агыына, Кызыл-Даг фермазына инек кадарчылап хей чыл ажилдаан. Сөөлгү үеде ПМК-2-ге таңныылдаан. Улуг уруу Раиса Сүге-Маадыр, ажы-төлү, суму чагыргазы Кызыл-Дага кудумчуну «Докпут Монгуш» деп ат тывыскаш,

каш чыл улаштыр Май 9 уткуштур хүреш маргылдааларын эрттиргилээн. Чоокку чылда чурттап орган бажыңына тураскаал самбыра ажиткан.

Өлүм чок чагаа.

Польшаның бир улуг хоорайындан бижип ор мен. Кызыл Шеригни улуг өөрүшкү-биле уткуурлар-дыр. Чүгө дээрже немецтер поляктарны хөлчөк дорамчылап турганнар. Концлагерлерге күш-биле апарган муң-муң кижилерни хуннун чыгыы хостажыр-дыр бис. Польшаның шериглери бистерниң-биле кады дайыннарны чылча шаап чоруп тур.

Силерниң Монгуш.

Сайын-оол Ховалыг Олеңович (1922-1983) Кара-Талга төрүттүнгөн. Тайбың мергежили тракторист. 1941 чылда шеригже

ЭКИ ТУРАЧЫЛАРГА ТУРАСКААДЫГЛАР

келдирткен. Танк башкарыкчызы, механик, улуг сержант болган. 1943 чылда майда дайынча чоруткан эки турачы 11 тыва танкистерниң бирээзи. Украинаның Харьков чоогунда Атамоновка суурну хосташкан баштайгы дайынчы сагылын четтирген. «Старшина Түлүш Уйнукоол эки Молдавияга база Идам Кыргыс биле Биче-оол Байкара ийи эки Румынияга маадырлыгы-биле өлүрткен. Оларның өртең-хуок танкыларының дугаарларындан танып, эштеривистиң ома-соргаан хөөржүткен бис» деп сактыр. Венгрияда, Болгарияда, Чехословакияда чеже-даа хоорайларны хосташкан. Ховалыг Сайын-оол 1945 чылда чанып келгеш, МЧАЭ, колхоз, совхоз, школа, суму сайзыралына төлөтпүг үлүүн кириген. Чаңгыс чер-чурттуглары узун кудумчуга «Ховалыг Сайын-оол» деп ат тыпсып мөңгөжиткен. Чурттап орган бажыңы артпааны-биле школа баарында чараш маны дашта ат-сывын сиилбээн тураскаал самбыраны чоокку чылда байырлыг байдалга ажиткан.

Шивит-оол Кыргыс Даржаевич (1925-1967). Эйлиг-Хемге төрүттүнгөн. «Нарын» алдын уругайына ажилдаан. Тыва төпкоопка ажилдап тургаш, дайынча аъттанган. Ровно областың хоорай, суурларын хостажырына эш-өөрү-биле эрес-маадырлыг тулчуп чораан. Дайындан менди келгеш, Чаа-Хөлдүн машина-трактор станциязына ажилдаан. Ол Кызыл-Даг күдээзи. Аймырлыг хову бригадына бригадирлеп, учетчиктеп, шаң эргелекчилеп үр ажилдаан. Өөнүн ишти Сегбеевич Дамбаевна, Чаа-Хөл эмнелгезинде хей чылда ажилдап чоруур эмчи сестразы. Улуг уруу, чоок улузу суму-биле сүмележи, Кызыл-Дагның хундүлүг хамаатызына «Шивит-оол» аттыг кудумчу тураскаадып байырлыг байдалга ажиткан. Эки турачы чүгө 42 харлында элекке мөчүп, шаңнал-макталдарга чедир үнелеттинмээни хомуданчыг.

Надажап Монгуш Сангажапович (1909-1944) Чаа-Хөлдүн Ак-Хемге төрүттүнгөн. ТАР-ның Сайыттар чөвүлелинге бухгалтерлеп тургаш, Ада-чурт дайынында аъттанган. Улуг лейтенант, Ровнонун чигир заводу дээш немецтерниң артык күжү-биле дең эвес демиселге он ийи эштери-биле маадырлыгы-биле өлгөн. Тиилелениң 50

чылында Кызыл-Даг суурда чаа туттунган кудумчуга «Надажап» деп ат тыпсып, байырлыг байдалга ажыдып мөңгөжиткен. Эки турачының улузу Эрзинде.

Белек Адыг-Түлүш Дойнурович (1921-1978) Чаа-Хөлге төрүттүнгөн. Араттың шеринче 1941 чылда келдирткен. Шериг мергежили — пулеметчик. Оттук дайындан менди келгеш, Чаа-Хөл кооперациязына ажил-агы эргелекчилээн, оон чылгы ажаакчылаан, сөөлүндө чүдүрүкчүлээн. Бо одуруг бижикчизи улуг оглу Доржу-биле кады өөренип чораан. Кенээттери: Чажытмаа Савелийевна, Балмацу Балмацановна, Мая Бүрүлеевна (эки турачы Бүрүле Ховалыг Дүвөндөйевичиниң уруу). Оттук чааларның маадырына Чаа-Хөл суурда узун, делгем ку-

сезен ажыг чыл чурттаан.

Гуменикова (Маткова) Валентина Федотовна 1925 чылда төрүттүнгөн. Минусинскиге дайын чылдарында чалыы уругларны трактористке өөрөдип турган. Ой-талаарга судтаар. Валының ийи эки өөрөнмес бис дээрже, 6-6 айга судтап каан. Валы өөрөнип алгаш, акызы, угбазы-биле кады трактористеп турган. Валентинаның кызымак ажилын үнелеп, дайын чылдарында «Шылгараңгай күш ажылы дээш» деп медаль-биле шаңнаан. Ында Сталинниң чуррун шуткуп каан, кырында «Наше дело правое», аадаанда «Мы победим» диген. Ол медалын Валентина Федотовна хөлчөк үнелээр кижини. Өөнүн ээзи Сергей Андреевич 1942 чылдан тура дайын киржикчизи. Курск тулчуушкунунга балыгланган

думчуну «Белек» деп ат тыпсып мөңгөжиткен.

Даваа-Самбуу Сат Дамчат-ович (1922-1987) Чаа-Хөлдүн Изиг-Карага төрүттүнгөн. АРЭ-ве кежигүнү тургаш-ла, арбан даргазына депштиткен. Дайынга эрес-дидим тулушкаш чанып келгеш, Чаа-Хөлдүн ажаалга кассазын эргелекчилээн. Оон колхоз, совхоз хөгжүлдэзинге хей үлүүн кириген. «Найырал» совхозтун Шаңчы салбырына малчынап чорааш пенсиялаан. Бо одуруглар бижикчизи улуг оглу Владимирниң чаңгысклассчызы. Эки турачыга Чаа-Хөлде база Шаңчыда «Даваа-Самбуу Сат» деп кудумчулар тураскааткан, самбыралар база ажиткан. Дараазында тыл хоочуннары ийи аваны немеп көрейн.

Шөлүр(Сат) Александра (Сириңмаа) Дамчатовна 1926 чылда төрүттүнгөн. Эки турачы Даваа-Самбуу Дамчатович кады төрээн акызы-биле Изиг-Карага чашкы үезинде өскөн. Эрес кыс Сириңмаа 16 харлыында Шаңчы сумузуңун Херээженнер чөвүлелин даргалаан. 1943 чылда 17 харлыында Чаа-Хөл райкомнун херээженнер килдизинге томуйлаткан. Сириңмаа районунда четпээн-барбаан чери чок. Аът, шарыдан эгелээш чөкпөк-саржа, кат-чимиске чедир дайынча белек чыыр. Шаңчы — Чаа-Хөл аразы 40 км, эр-кыс кижини бүрүзү ыяш боолар, үш-үш граната астып алгаш, чүктешкилг Ополчен Шеринге белеткели дээш, ыяш хаактарлыг халыыр.

Александра аттыг апарган, райкомга комсомол даргазы турган Шөлүр Ховалыг Сегбеевич-биле өг-бүлө туткан (Калбак Ховалыг Сегбеевичиниң кады төрээни) Александра Дамчатовна сөөлгү чылдарында совхозка кадарчылап, шаңнал-макталга чедир ажилдаан. Ажы-төлдү өстүрүп, кижизиткен, тыл ижиниң хоочуну, буянныг ие,

КУРЛАК ЧЕДИР МӨГЕЙДИВИС

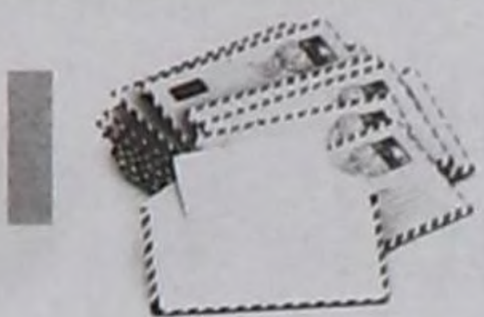
Ханныг-чинниг
Каржы дайын ыы-сыызы,
Каргыш хайы
Катап-катап сагыш аартыр.

Хары черге
Амы-тынын,
Ханын, дерин төгө-төгө,
Артынга каап тулчуп чораан.

Өгбө болган хоочуннар
Тиилелениң
Өңүр тугун холдан салбаан—
Дириг төөгү.

База катап
Маадырларга Силерге бис
Күдүк басып,
Курлак чедир мөгейдивис.

Дегүт ДЕМЧИК,
Чаа-Хөл суур.

«ШЫННЫҢ» почтазындан

ДОШ ОРУУНГА ОВААРЫМЧАЛЫГ ЧОРУҢАР!

Улуг-Хем кожуунда Эйлиг-Хем сумузу биле Шагаан-Арыг хоорайның аразында аргыжар орукта Улуг-Хемни кежир дош кежиг чөпшээрелдиг кылдыр санаттыг. Бо кежигге хамаарыштыр часкы үеде, агаар-бойдустуң чылып келгенибиле, биче хемчээлдиг суднолар инспекциясы, кежигниң байдалын хуннун-не хайгааралга ап, хыналдаларны чорудуп турар. Бо хунде кежигниң байдалын алырга, доштуң эң чуга чериниң кылыны 37 см.

Агаарның температуразы чылаан тудум, хемниң дожуну тургузуу өскөрлүп, үлдүрерип эгелээр. Амгы үеде дош кежигниң оруунуң хары эрип эгелээн болгаш, хөөлбек суглар тыптып турар. Улуг-Хем кожуун чагыргазының № 162 айтышкыны-биле, дош кырында кежигни 5 тоннага чедир деңзилиг машина-техника кежип болурун айыткан.

Дош кырында кежиглерни аягылаарының дугайында Федералдыг хоойлунуң негелдези езугаар, часкы үеде кежигниң оруунуң кыры суг-биле дола бергенде, кежигни аягылаарын соксадыр ужурулуг. Ынчангаш кежигниң ийи талазынга дош кырынче үнерин

хоруп турар демдектерни салыр. Кажан кежигни аягылаарын соксаткан соонда, автомашиналыг азы чадаг кежер болза, Тыва Республиканың административтиг хоойлузунуң 3.5 чүүлүнүң 4-кү кезээбиле хамааты кижилерни 1000 рубльга, а албан-черлерин 5000-дан 10000 рубльга чедир торгаар.

Хүндүлүг чонувус! Кадыкка болгаш амы-тынга айыылдыг байдалдарны тургуспайн, суглуг черлерге сагыыр ужурулуг дүрүмнерни сагыырын сагындырып тур бис.

Алексей ХАЯН,
Улуг-Хем кожуунда
биче хемчээлдиг суднолар инспекциясының
улуг инспектору.

АПРЕЛЬ АЙНЫҢ КАЛЕНДАРЫ

Хүн бүрүнүң ажил-ижин чорударда, чүнү кылып азы болбазын Ай календарына чагыртыр апаар. Апрель 1-ден 7-ге чедир Ай чаарттынар, күш-шыдал немежир. Сагыш-сеткил өскөрлүп турар, аас-дыл кылбас. Организмге арыглаашкын чорудар болза эки. Баш таартып азы будуп болур. Кадыкшыл талазы-биле: аргалыг болза, бо үеде кезишкен кылбас болза эки, балыг белен бүтпестей бээр.

Апрель 2-7 хуннеринде – арага ижери шуут хоруглуг, аш-чемни өйлээр. Кадыкшыл талазы-биле: хоочураан аарыг каданнап болур, хөй күжөмөс. Чугула нарын ажилдарны эгелээр чугула. Өг-бүлели биле дыштанырынга, чаа кижилер-биле таныжарынга эптиг үе тургустунуп турар.

Апрель 8 – (15-тиң айы, төгерик) эр улуска бодаарга, херээжен кижилерге дээжи улуг. «Ыяшты чээргенней шапкан» ажы чок, сагыш-сеткилин оожум байдалга тудар. Чаа ажил-херек эгелеп, өске ажилче шилчээн ажы чок, удуртукчулар-биле эп-чөптүг болур. Өг-бүлели ажилы кылганы дээр, кезишкен чорударынга эптиг үе, ырак-узак орук чорткан ажы чок. Аас-

дыл кылбаңар. Баш дүгүн таарып, будуп болур. Чараштаныр черлерге баар. Хөй суг ижер, ногаа-чимис аймаа чиир.

Апрель 9-22 хуннери – Ай бичелеп эгелээр, айның 3-кү улдуңу (Айның эрги саны 16-28 хуннер). Чыып алган мага-бодуңар күжүн чөптүг ажыглаңар. Кол чүүл, кылып-тудуп турар чүүлүңерге бодамчалыг, сарыылдыг болуңар. Эгелеп алган чүүлүн төндүрер. Ажил-агыйже шилчирде, удуртукчузу-биле сүмележир. Шоолуг танышпас, өске кижилер-биле кичээнгейлиг болуңар, мегеледип болур силер. Өре-ширеден адырлыр херек. Өг-бүлели биле, эш-өөрү-биле дыштаныр. Аш-чемни кызыгаарлаан ажы чок.

Апрель 23-түн хуну, четверг (эрги сан-биле 29-түн хуну. 1-2 чаазында Ай көзүлбөс). Мага-бот шылагып, могап турар. Херээжен улуска бодаарга, эр улуска дээжизи улуг. Ала-чайгаар шугул, хорадаачал байдалга турар. Чоокку үеде кылыр ажил-ижин баш бурунгаар планнап, бодап, шимченгени дээр. Чаа ажилче шилчээн, хөй түңнүг акша чараан ажы чок. Бичии чер чоруп, дыштанып алганы дээр. Ай чаарттынып турар үеде баш дүгү суларгай апаар,

Апрель ай – чечектелишкен үези. Часкы чылыг херелдер сагыш-сеткилди өөртүп, частың башкы чечектери частып келирге, бот-боттарывыска хамаарылгавыс чымчак, күзелдеривис хайныгып келир. Айның улдуңун барымдаалап, кылыр чүүлүвүстү планнап, ажыктыг талазынче базымны кылыры чугула. Ай чаарттынып, эргижиреп турда, байдалывысты черле эскерип турар бис. Хүн бүргөп-даа турза, аңаа ундараан ажы чок, сагыш-сеткил өөрүшкүгө бүргөткен турза эки.

арыг байдалга тудар, хөй үстүг чөмдөн шеглээр.

Салым-чолдун чурагайын билип алыры кымга-даа күзөңчиг...

АЖЫКТЫГ СҮМЕ

Чазын организм суларгай, витамин чедишпес үеде баш дүгү чудаңгы, сыйлычал, силиг эвес көстүр. Чажыңар ужуң бичи дескилей кезип (фенбиле кургадырын соксадып кааш), косметиктиг маскадан кылып, буруңгу арганы ажыглап болур. Чижээ: чуурганың 1 сарыг борбаа,

күжү (энергия) чыгы берген турар, бо үеде баш мээзиниң ажилдаары улгадыр, идепкейжи хөөнү улгадыр, кандыг-бир чүүлү кылыксаар. Чаа сорулга, чаа ажил-херекти эгелээр, акшазын мөөңнөп улгатырар, сонуургап турар ажил-херектен чүткээни дээр. Баш таарарынга таарымчалыг, мага-бодун

1 омааш арыг мед, 2 улуг омааш үскүр сметананы холуй былгапкаш, бажыңар дүгүңге чаа чаап алыңар, 20-25 минут эрткенде, шампунь-биле чылыг сугга чуп кааптар (мать-мачеха, хаддыр-сарыг, азы шагар-оттуң хандызы-биле база чуп болур).

Лидия ИРГИТ
белеткээн.

ЧЕЧЕКТЕР УЛАМ КААСТААР

Тываның күрүне университединиң ботаника садының химия болгаш ниити биология кафедрасының лаборантылары биология эртемнериниң доктору Николай Дубровскийниң удуртулгазы-биле, чечектерниң 20 ажыг хевирин олурткан.

Коронавирустуң айылы турза-даа, бойдус бодунуң ээлчээ езугаар чоруп турар. Ооң оттур үези чоокшулаан: каш-ла хонуктар болгаш теректерниң мочургалары частып, ногаан бүрүлери бакылап эгелээр. Ботаника садында өзүп турар чечектер удавас университеттиң өөредилге корпузунуң девискээрин каас-

тап, шимептер.

Тарып олурткан ногаан өзүмнөр эптиг, чараш байдалды тургузуп турар-даа болза, янзы-бүрү өңгүр-баазын чечектер оон-даа аянныг чараш көстүп, сагыш-сеткилди хөөнүн көдүрүп, карактарны өөртүр дээрзинге кижилер бүрүзү чөпшээрээр боор.

Бистиң корр.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ГОРЯЧАЯ
ЛИНИЯ

Министерства экономики Республики Тыва

8 (923)-014-70-02

Сообщения, в каких торговых объектах завышены цены

В целях мониторинга цен на продовольственные и непродовольственные товары на территории Республики Тыва в период действия режима повышенной готовности по предотвращению завоза и распространения новой коронавирусной инфекции в Министерстве экономики Республики Тыва создана круглосуточная «ГОРЯЧАЯ ЛИНИЯ» по номеру 89230147002 (viber), а также группа в мессенджере «Viber» — «Горячая линия МинэкономикиРТ».

В случае фиксации необоснованного завышения цен на продукты и товары первой необходимости в торговых объектах необходимо сообщить горячей линии о следующем:

- Название торгового объекта;
- Адрес торгового объекта;
- Фотография товара с ценником;
- Фотография чека товара.

Ответственные специалисты Министерства незамедлительно примут меры.

ИЗВЕЩЕНИЕ

от 30 марта 2020г. с.Кунгуртук

В администрацию Тере-Хольского кожууна поступило заявление от гражданина **Чыпсын Артыш Федоровича** о предоставлении земельного участка с кадастровым номером 17:19:0102001:165 из земель населенных пунктов, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Тере-Хольский кожуун, с. Кунгуртук, ул. Таежная, д. 17, с общей площадью 1500 кв.м., с разрешенным использованием — для индивидуального жилищного строительства.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Тере-Хольский кожуун, с.Кунгуртук, ул. Комсомольская, д. 64, с понедельника по четверг с 9 до 15 часов, администрации Тере-Хольского кожууна.

Главный специалист по земельным и имущественным отношениям администрации Тере-Хольского кожууна
Сундуй А.А.

От 25 марта 2020г. С.Кунгуртук

В администрацию Тере-Хольского кожууна поступило заявление от гражданина **Найдан Айдыс Най-ооловича** о предоставлении земельного участка с кадастровым номером 17:19:2201001:26 на праве аренды 10 лет, с общей площадью 250000 кв.м, из земель сельскохозяйственного назначения, с разрешенным использованием — скотоводство, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Тере-Хольский кожуун, местечко Кежиг-Аксы.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Тере-Хольский кожуун, с.Кунгуртук, ул. Комсомольская, д. 64, с понедельника по четверг с 9 до 15 часов, администрации Тере-Хольского кожууна.

Главный специалист по земельным и имущественным отношениям администрации Тере-Хольского кожууна
Сундуй А.А.

Утерянный паспорт серии 9316 № 555053, выданный МП УФМС России по Красноярскому краю и Республике Тыва от 20.07.2016г. на имя **Ховалыг Мерген Доржуевича**, считать недействительным.

АДА-ИЕЗИН, ЧОНУН
ӨӨРТҮП ЧОРЗА ЭКИ

Он ийи харлыг тыва оол Индияда 2 чыл өөренип турар. Ада-иезиниң чанында эвес, долгандыр өске кижилер-биле. Боду-ла башкартына берген, кежээ удуп чыдып алгаш, эртежик боду-ла тура халып кээр. Аъш-чемни боду кылып чиир, өөредилгези база эки, багай өөренир болза үндүрүптер. Ында кымны-даа «өөрен!» деп албадавас, шупту ажилды боду кылып, дыка кызымаккай.

Мээң сүмем болза, мында өөреникчилер база эки боданып, бодунарны ол оолдун орнунга солуп көрүңерем, кандыг-дыр? Өске чуртта, өске кижилер аразында, байдал шупту аңгы, мынчаар кызымак чоруур болзуңарза, силерге кандыг-даа хомудал, муңгарал турбас ужурлуг.

Оон ыңай, бис чүге төрүттүнген бис? Билдингир-ле-дир, чурттаар дээш. Чуртталгада эң-не улуг, кол күзел-сорук чүл? Эки чурттаары. Экини бодаарга, чугаалаарга, кылырга, бодунга эки деп билип турар болза, ол эң-не угаанныг кижидир. Ава-ачазы амыдырал-чуртталгага өөреткен-дир, ону хүн бүрүдө күүседир, ава-ачазын өөртүр, амырадыр болза эки. Меңээ эртем-билиг херек дээш, эки кызып өөренир ужурлуг, амыдыралга акша херек дээш, эки ажилдаар, кижилер бүрүзүңе быжыг кадыкшыл херек дээш, кадыын камнаар, меңээ эки ат херек дээш (шыңчы, харысалгалыг, идегелдиг, бүзүрелдиг), адын эки эдилээр, мен өг-бүлөм-биле аас-кежиктиг болуйн дээш, чүгле найыралдыг болур, ажы-төлүмгө үлгерчижек болуйн дээш, эки ава-ачазы болур, бо бүгү

билдингир, ам чүгле күүседир, база катап күүседир!

Даштын шалбааны оюп турар дээрге, мерген угаан-дыр, ол-ла ышкаш амыдыралдың «шалбаазын» оюп турган болза, дыка-ла эки ийик, шагдаалар көргөш, чурумнуг апаар бис, бодувус бодувуска шагдаа болуп, чурумнуг апаар болза, дыка-ла эки ийик. Эмчилерге барганда, кадык апаар мен деп бүзүрел улуг, боттарывыс кадыкысты үрөвөс болза, дыка-ла эки чүве ийик, ЧҮГЕ бодувуска хора чедирер бис? — оон өскелерни буруудадыр. Ындыг болбас болза эки!!!

Силерниң Буян башкы.

КОЖУУННАРДА БАЙДАЛ

Бай-Тайга кожуун.

Чоннуң кичээнгейинге. Апрель 5-ке чедир карантин чарлаттыңан үеде, эмчилээр херектиг апарза, эмчи барбайн, бажыңнарынче дорт кыйгыртып алып. Эмчилер аарыг улусту чүгле бажыңнарынга барып шинчип турар. Эмчилерни бажыңче чалаарда, дүн-хүн чок ажилдап турар дүрген дуза чедирер эмчиниң телефон дугаары: **8923-547-5003**.

Барыин-Хемчик

Аянгатының суму чагыргазының ажилдакчылары улуг назылыг хоочуннарының бажыңнарынга чедип, профилактика ажылын чорудуп, коронавирус аарыының дугайында тайылбырлап бергеннер.

Аарыгларга удур камгаланыры-биле Барыин-Хемчик кожуунуң чагыргазы маскарлар даараар пестү организацияларга үлзэн. Шупту албан черлери камгалал маскарларны боттары даарап алгаш, арыг-силигни сагып турарлар. Аарыг-аржык кижилер бо хүнге чедир чок, эмчилер хемчеглерни ап, чонну хайгаарап турар. Оон ыңай, Кызыл-Мажалык суурнуң чурттакчылары девискээрлеринге улуг арыглаашкынны чоруткан. Взлетная кудумчузунда боктуң көвүдээнин база сагындырган.

Оон ыңай, садыгларны база хыналдага ап, хлор-биле арыглаашкынны кылып турарын база чоннуң ыңай-бээр аргыжар чоруун карантин үезинде соксадырын чагырга ажилдакчылары хайгааралга ап, дыңнаткан.

Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы, «Тыва-медиабөлүк» Парлалга бажыңы күрүнениң автономнуг албан чери, «Шын» солун редакциясы «Тувинская правда» солунуң редактору Роман Всеволодович Тас-оолдун авазы, орус дыл башкызы, чуртталгазының чартык кезин Кызыл-Мажалык суурнуң № 1 школазынга ажилдаан, баштайгы тыва уран чурукчу Всеволод Ламаевич Тас-оолдун өөнүң ишти

Елизавета Аверьяновна
ТАС-ООЛДУҢ

мөчээни-биле кады төрээнери болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалды илергейлеп тур.
Үндүрер хүнү: март 31-де 10.00 шактан 12.00 шакка чедир Кызыл хоорайның Рабочая кудумчузу, 191 дугаар бажыңның кажыдал залындан үдээр.

солуннуң сайтызы: //shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Үндүрүлгениң тиражи: 3841 кезек

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редакторнуң хүлээлгезин күүседип турар
В.Э. Чанзан.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн адрези:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Редактор — 2-01-35.

Солун чыскаакчылары:
С.Н. Монгуш, Ч.Н. Мачык. — 2-17-94
Корректорлар В.О. Куулар, Ч.О. Саая. — 2-17-94

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүзэн. Херечилелдин дугаары — ПИ №ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» АН-ге парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика, Кызыл, Шетинкин болгаш Краченко, 1).
Солунда парлаттыңан материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүшпейн барып болур. Айыттыңан саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харылаар.

Чагыдылга индекси: хуу кижилерге — П6855, организацияларга — П6860
Солун неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.
Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52 телефонче долгавар.